วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์
Journal of MCU Palisueksabuddhaghosa Review
ISSN : 3057-1952 (ONLINE)

รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

The Model of the Process of Arising and Ceasing of Suffering According to The Principles of Paṭiccasamuppāda in Vipassana Meditation

พระมหาบุญเลิศ อินฺทปญฺโญ (ไชยถาวร)[1]
Phramaha Boonlert Indapaññō (Chaithaworn)
E-mail: boonlert_in@hotmail.com

Received: *September 9. 2025* **Revised:** *January 8. 2026*
Accepted: *January 15. 2026*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักปฏิจจสมุปบาท 2) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา และ 3) เพื่อนำเสนอรูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบวิจัยเอกสาร ซึ่งผ่านการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ปกรณวิเสส อรรถกถา และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการเกิดและดับของทุกข์ถูกวิเคราะห์และสรุปในรูปแบบ CMDNI Model ซึ่งประกอบด้วย Conditioned Arising (C) การเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย. Mindfulness (M) การเจริญสติในสติปัฏฐาน 4. Diagnosis (D) การวิเคราะห์สามัญลักษณะ. Noble Truths (N) การประยุกต์ใช้อริยสัจ 4. และ Insight Knowledge (I) การใช้ปัญญาแทงตลอด ผลการประยุกต์ใช้โมเดลนี้แสดงให้เห็นว่าผู้ปฏิบัติสามารถเข้าใจธรรมชาติของทุกข์และแนวทางดับทุกข์ได้อย่างเป็นระบบและครอบคลุม การวิจัยนี้จึงมีคุณค่าเชิงทฤษฎีและปฏิบัติ ทั้งในด้านการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาและการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับพระวิปัสสนาจารย์ นักปฏิบัติธรรม และนักวิชาการ

คำสำคัญ: กระบวนการเกิดและดับของทุกข์; ปฏิจจสมุปบาท; การเจริญวิปัสสนาภาวนา

---

[1] นิสิตปริญญาเอก หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

Abstract

This research article has 3 objectives: 1) to study the practice of Vipassana meditation based on the principles of Paṭiccasamuppāda. 2) analyze the process of the arising and cessation of suffering according to these principles. and 3) to present a model that encapsulates the process of suffering in the context of Vipassana meditation. The CMDNI Model was developed to illustrate this process. comprising Conditioned Arising (C). Mindfulness (M). Diagnosis (D) of universal characteristics. Noble Truths (N). and Insight Knowledge (I). The application of this model demonstrated a systematic approach to understanding the nature of suffering and its cessation. This research contributes both theoretically and practically to the fields of Vipassana meditation and Buddhist studies. offering valuable insights for meditation teachers. practitioners. and scholars. It also provides a structured framework for applying the principles of Paṭiccasamuppāda in meditation practice. advancing both personal and academic endeavors in understanding Buddhist teachings.

Keywords: The Process of Arising and Ceasing; Paṭiccasamuppāda; Vipassana Meditation

บทนำ

เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ซึ่งเกิดขึ้นได้จากการเจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่อบรรลุถึงมรรค ผล และพระนิพพาน หลักธรรมสำคัญที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการนี้คือ “ปฏิจจสมุปบาท”[2] ซึ่งอธิบายถึงความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์และแนวทางดับทุกข์ หลักปฏิจจสมุปบาทจึงเปรียบเสมือนหัวใจของการศึกษาและปฏิบัติพระพุทธศาสนา โดยมีพระพุทธพจน์รับรองว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท”[3] ดังนั้น การกำหนดรู้ทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทจึงเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง คือ มรรค ผล และนิพพาน

วิปัสสนาภาวนา คือ ปัญญาเห็นแจ้ง ปัญญารู้แจ้ง ปัญญาที่พิจารณาสภาวธรรมตามความเป็นจริง โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เรียกว่า การพิจารณาตามกฎแห่งไตรลักษณ์ ซึ่งมีสอดคล้องกับการเจริญสติปัฏฐาน 4 กาย เวทนา จิต และธรรม เป็นแนวทางในการปฏิบัติด้วยอาตาปี สัมปชาโน สติมา องค์ธรรมของวิปัสสนาภาวนา คือ ปัญญาเจตสิก ความสำคัญของวิปัสสนา

[2] สำนิ. (ไทย) 16/1/1.

[3] ม.มู. (ไทย) 12/306/338.

ภาวนา คือ 1) วิปัสสนาภาวนาเป็นผลของการเจริญสติปัฏฐาน 4 คือ เมื่อทำการเจริญสติปัฏฐาน 4 กาย เวทนา จิต ธรรม ย่อมทำให้มีสติ เกิดเป็นสมาธิ ทำให้ปัญญาปรากฏ 2) สามารถทำลายเครื่องขวางกั้น 3 ประการ ได้แก่ สันตติที่ปิดบังอนิจจัง อิริยาบถที่ปิดบังทุกข์ และฆนสัญญาที่ปิดบังอนัตตา และ 3) สามารถทำลายวิปลาสธรรม 4 ได้แก่ สุภวิปลาส สำคัญว่านามรูป สวยงาม สุขวิปลาส สำคัญว่านามรูป เป็นสุข นิจจวิปลาส สำคัญว่านามรูป เที่ยง และอัตตวิปลาส นามรูป เป็นตัวตน ด้วยอำนาจแห่งปัญญาญาณ[4] ดังนั้น วิปัสสนาภาวนา จึงเป็นปัญญาที่สามารถพิจารณาสภาวธรรมตามความเป็นจริงเพื่อบรรลุเป้าหมายอันสูงสุด คือ มรรค ผล และนิพพาน

ปฏิจจสมุปบาท คือ ธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้นพร้อม แบ่งเป็น 2 สาย คือ สายเกิด มีการเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวล เป็นธรรมมีเหตุเป็นแดนเกิด เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เป็นต้น และสายดับ มีการดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวล เป็นธรรมมีเหตุเป็นแดนดับไป เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เป็นต้น หมายถึง มีปรากฏการณ์โดยอาศัยปัจจัย และมีความหมายตามไวพจน์ ได้แก่ ธัมมัฏฐิตตา (ความตั้งอยู่ตามธรรมดา) ธัมมนิยาม (ความเป็นไปตามธรรมดา) ตถตา (ความเป็นอย่างนั้น) อวิตถตา (ความไม่ผิดจากความเป็นอย่างนั้น) อนัญญถตา (ความไม่เป็นอย่างอื่น) อิทัปปัจจยตา (ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้) และ ปัจจยาการ (อาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น) ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท คือ เป็นมัชเฌนธรรม ธรรมสายกลางไม่เอียงสุดไปทางสัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง ว่ายั่งยืนตายตัว และอุจเฉททิฏฐิ คือ ความเห็นว่าขาดสูญ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่อยู่ในกฎธรรมชาติ ผู้เจริญวิปัสสนาจนเกิดปัญญาญาณรู้ถึงความเกิดและความดับแล้ว ย่อมหยั่งรู้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่น องค์ธรรมของปฏิจจสมุปบาท คือ ปฏิจจสมุปปันนธรรม ซึ่งแบ่งออกเป็น 12 อย่าง ได้แก่ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ[5]

วิธีกำหนดรู้ทุกข์ในปฏิจจสมุปบาท คือ 1) วิธีกำหนดรู้ทุกข์ในปฏิจจสมุปบาทด้วยปริญญา 3 คือ ญาตปริญญา กำหนดรู้ให้เป็นสิ่งอันรู้แล้ว กำหนดรู้ตามสภาวลักษณะ ตีรณปริญญา กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา กำหนดรู้โดยสามัญลักษณะ และปหานปริญญา กำหนดรู้โดยนิโรธมิให้ฉันทราคะเกิดมีในสิ่งนั้น ซึ่งเป็นการเข้าไปรู้แจ้งในกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท หรือกระบวนการเกิดนามรูป เพราะนามรูปเป็นกระแสในหลักปฏิจจสมุปบาท 2) วิธีกำหนดรู้ทุกข์ในปฏิจจสมุปบาทด้วยอริยสัจ 4 คือ การกำหนดรู้แบบสมุทยวาร ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น เท่ากับ อริยสัจ ข้อที่ 1 คือ ทุกขสัจจะ (ทุกข์) ที่เป็นผลปรากฏเป็นปัญหาที่ประสบ จะต้องแก้ไข อริยสัจ ข้อที่ 2 คือ สมุทยสัจจะ (สมุทัย) เป็นการสืบสาวหาต้นเหตุของปัญหา และ การกำหนดรู้แบบนิโรธวาร ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น เท่ากับ อริยสัจ ข้อที่ 3 นิโรธสัจจะ (นิโรธ) การแก้ปัญหาถูกต้องตรงสาเหตุแล้วปัญหานั้นก็ดับไป อริยสัจ ข้อที่ 4 มัคคสัจจะ (มรรค) กระบวนการดับสลายตัวของปัญหา หรือวิธีการทั่วไปที่ต้องลงมือปฏิบัติ 3) วิธีกำหนดรู้ทุกข์

[4] ที.ม.อ. (ไทย) 2/369.

[5] สำนิ. (ไทย) 16/20/35.

ในปฏิจจสมุปบาทด้วยวิปัสสนาญาณ 9 เป็นการพิจารณากำหนดรู้ตามลำดับขั้นตอนของปัญญา ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง[6]

การเจริญวิปัสสนาภาวนาที่อิงตามปฏิจจสมุปบาท มุ่งเน้นการพิจารณาเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะ เพื่อสร้างความเข้าใจในธรรมชาติของความทุกข์และการดับทุกข์อย่างเป็นลำดับ อย่างไรก็ตาม การประยุกต์ใช้หลักธรรมนี้ในกระบวนการวิปัสสนาภาวนายังมีข้อจำกัดในด้านการศึกษาเชิงลึกและการถ่ายทอดในเชิงปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้ การศึกษาวิจัยรูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาท จึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการพัฒนากระบวนการปฏิบัติและการสอนในบริบทของนักปฏิบัติธรรมและนักวิชาการในปัจจุบัน

จากประเด็นดังกล่าว งานวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อไขข้อสงสัยเกี่ยวกับกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาท และนำเสนอรูปแบบการพัฒนาที่ชัดเจน ซึ่งจะช่วยสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถนำไปใช้ในการศึกษาพระพุทธศาสนาและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1) เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักปฏิจจสมุปบาท

2) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

3) เพื่อนำเสนอรูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัย “รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบวิจัยเอกสาร ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนของการวิจัยต่าง ๆ ไว้ดังนี้

1) รวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ จากคัมภีร์พระไตรปิฎก และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) จากคัมภีร์ปกรณวิเสส อรรถกถา วิสุทธิมรรค หนังสือ ตำราทางวิชาการต่าง ๆ รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2) เรียบเรียง ตรวจสอบความถูกต้อง และความน่าเชื่อถือของข้อมูล ตลอดจนจัดลำดับความสำคัญของแหล่งที่มา โดยเปรียบเทียบกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

3) กำหนดประเด็นเพิ่มเติม หรือรายละเอียดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยการขอคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิ และคณาจารย์ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง

[6] อภิ.สงฺ. (ไทย) 34/1373/342.

4) นำเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มาสังเคราะห์ว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักปฏิจจสมุปบาท และกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา มีความสัมพันธ์กันอย่างไร และสรุปคำตอบปัญหาการวิจัยด้วยการนำเสนอรูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

5) วิเคราะห์ สังเคราะห์ ข้อมูล และสรุปคำตอบปัญหาการวิจัย

6) ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ โดยการเข้าพบกับอาจารย์ที่ปรึกษา และคณาจารย์ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทางเป็นระยะ ๆ

7) ปรับปรุง แก้ไขเนื้อหา ตามคำแนะนำของคณะกรรมการสอบดุษฎีนิพนธ์ และดำเนินการตามขั้นตอนของบัณฑิตวิทยาลัย

ผลการวิจัย

1) **การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักปฏิจจสมุปบาท พบว่า** วิปัสสนาภาวนา คือ ปัญญาเห็นแจ้ง ปัญญารู้แจ้ง[7] ปัญญาที่พิจารณาสภาวธรรมตามความเป็นจริง โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เรียกว่า การพิจารณาตามกฎแห่งพระไตรลักษณ์ องค์ธรรมของวิปัสสนาภาวนา คือ ปัญญาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ประกอบกับจิตปรุงแต่งจิต ทำให้จิตรู้แจ้งตามความเป็นจริง ความสำคัญของวิปัสสนาภาวนา คือ วิปัสสนาภาวนาเป็นผลของการเจริญสติปัฏฐาน 4 ย่อมทำให้มีสติ เกิดเป็นสมาธิ ทำให้ปัญญาปรากฏ[8] สามารถทำลายเครื่องขวางกั้น 3 ประการ ได้แก่ สันตติที่ปิดบังอนิจจัง อิริยาบถที่ปิดบังทุกข์ ฆนสัญญาที่ปิดบังอนัตตา[9] และ สามารถทำลายวิปลาสธรรม 4 ได้แก่ สุภวิปลาส สำคัญว่าสวยงาม สุขวิปลาส สำคัญว่าเป็นสุข นิจจวิปลาส สำคัญว่าเที่ยง และอัตตวิปลาส[10] สำคัญว่ามีตัวตน โดยอาศัยหลักธรรมที่เกื้อหนุน คือ สติปัฏฐาน 4 การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรมตามความเป็นจริง สัมมัปปธาน 4 การมีความเพียรระวัง เพียรกำจัด เพียรก่อให้เกิด และเพียรรักษากุศลธรรมให้มากยิ่งขึ้น อิทธิบาท 4 ความพอใจในธรรม ความเพียรเร่งประพฤติธรรม ความคิดตรึกในธรรม และความไตร่ตรองในธรรม อินทรีย์ 5 ความเชื่อ ความเพียร ความระลึกได้ ความตั้งมั่น ความรู้ทั่ว พละ 5 กำลังคือศรัทธา กำลังคือวิริยะ กำลังคือสติ กำลังคือสมาธิ กำลังคือปัญญา โพชฌงค์ 7 คือ ความระลึกได้ ความ

[7] องฺ.เอกก. (ไทย) 20/173/127.

[8] ที.ม. (ไทย) 10/373/301.

[9] วิสุทฺธิ. (ไทย) 3/275.

[10] ที.ม.อ. (ไทย) 2/369.

เฟ้นธรรม ความเพียร ความอิ่มใจ ความสงบกายใจ มีจิตแน่วแน่ มีใจเป็นกลาง และ อริยมรรคมีองค์ 8 คือ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ กระทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ และตั้งจิตมั่นชอบ[11]

การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักปฏิจจสมุปบาท คือ การเจริญสติปัฏฐาน 4 กาย เวทนา จิต ธรรม ได้แก่ 1) การเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานตามหลักปฏิจจสมุปบาท คือ การพิจารณาเห็นกายในกาย เช่น อวิชชาเป็นเหตุให้เกิดรูป เป็นต้น ซึ่งกระบวนการของกายที่เป็นรูปและจิตที่รับรู้เป็นนามนั้นมีปัจจัยซึ่งกันและกันพร้อมทั้งมีเหตุให้เกิดอวิชชา ตัณหา เป็นต้น เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรู้ในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานย่อมประจักษ์แจ้งในปฏิจจสมุปบาท จนกระทั่งขจัดเสียซึ่งอภิชฌาและโทมนัสได้[12] 2) การเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานตามหลักปฏิจจสมุปบาท คือ การพิจารณาว่าเวทนาอาศัยวัตถุเป็นรูป เจตสิกธรรมมีผัสสะเป็นนาม โดยรูป ได้แก่ รูปขันธ์ นาม ได้แก่ อรูปขันธ์ทั้ง 4 จึงมีเพียงขันธ์ 5 เท่านั้นที่จะพ้นจากนามรูป หรือนามรูปที่จะพ้นไปจากขันธ์ 5 ไม่มี คือ เมื่อมีอวิชชา เป็นต้น เป็นเหตุ ผู้ปฏิบัติจึงยกเวทนาในขันธ์ 5 ขึ้นสู่ไตรลักษณ์ด้วยอำนาจนามรูปพร้อมทั้งปัจจัยว่า นี้เป็นเพียงปัจจัย และสิ่งที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ไม่มีอย่างอื่นที่เป็นสัตว์ หรือบุคคล มีเพียงกองสังขารล้วน ๆ เท่านั้น แล้วจึงพิจารณาตรวจตราต่อไปว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามลำดับ[13] 3) การเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานตามหลักปฏิจจสมุปบาท คือ การพิจารณาจิตที่มีราคะ โทสะ และโมหะ ย่อมขึ้นชื่อว่ากำหนดรู้ในอปุญญาภิสังขาร คือรู้ถึงอกุศลที่มาประกอบกับจิต ส่วนปุญญาภิสังขารปรากฏในส่วนของจิตที่เป็นมหัคคตจิตที่อยู่ในกามาวจรจิตและรูปาวจรจิต ส่วนอเนญชาภิสังขาร คือ ผู้ปฏิบัติจะสามารถตามรู้ได้โดยกำหนดจิตที่เป็นมหัคคตจิตในส่วนของอรูปาวจรจิตและจิตที่ไม่มีจิตอื่นเหนือกว่า[14] และ 4) การเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานตามหลักปฏิจจสมุปบาท คือ การตามรู้สภาพธรรมต่าง ๆ โดยเป็นการกำหนดรู้กายใจรวมทั้งสิ่งอื่นภายนอกที่ล้วนเป็นสภาวธรรมที่ไม่มีสัตว์ บุคคล ความเป็นตัวตนเราเขา โดยมองกายว่าเป็นที่ประชุมของธาตุ เป็นภาวะการคิดอ่านทำการ และไม่ยึดว่าเป็นธาตุของใคร ไม่ยึดว่าใครเป็นผู้คิดอ่าน[15] หากมีเพียงสภาวธรรมทางกายและใจที่เกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัย[16]

ผลของการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักปฏิจจสมุปบาท คือ คุณสมบัติฝ่ายมี 7 ด้าน คือ ด้านศรัทธา[17] เชื่อมีเหตุผล เชื่อมั่นในความจริง ความดีงาม และกฎธรรมดาแห่งเหตุและผล ด้านศีล[18] คือ มีความประพฤติ ทั้งทางกาย วาจา และการเลี้ยงชีพ สุจริต เป็นที่พอใจของอริยชน มีศีลที่เป็นไท คือเป็น

---

[11] ที.ม. (ไทย) 10/299/348.

[12] ที.ม. (ไทย) 10/374–379/302–313.

[13] ที.ม. (ไทย) 10/380/313–314.

[14] ที.ม. (ไทย) 10/381/314–315.

[15] ที.ม. (ไทย) 10/382–403/316–337.

[16] ม.มู. (ไทย) 12/306/338.

[17] อภิ.สงฺ. (ไทย) 34/96/45.

[18] วิสุทฺธิ. (ไทย) 1/9.

อิสระ ไม่เป็นทาสของตัณหา ด้านสุตะ คือ เป็นสุตวา อริยสาวก หรือเป็นผู้ได้เรียนรู้อริยธรรม รู้จักอารยธรรม ด้านจาคะ คือ อยู่ครองเรือนด้วยใจที่ปราศจากความตระหนี่ มีน้ำใจเผื่อแผ่เสียสละ ยินดีในการให้ ด้านปัญญา[19] คือ มีปัญญาอย่างเสขะ คือรู้ชัดในอริยสัจ 4 มองเห็นปฏิจจสมุปบาท เข้าใจไตรลักษณ์ ด้านสังคม คือ พระโสดาบันเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับสร้างความสามัคคีและเอกภาพของหมู่ชน ที่เรียกว่า สาราณียธรรม และด้านความสุข คือ เริ่มรู้จักโลกุตรสุขที่ประณีตลึกซึ้ง ซึ่งไม่ต้องอาศัยอามิสและคุณสมบัติฝ่ายละ คือ ละสังโยชน์ คือกิเลสที่ผูกมัดใจได้ 3 อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ละมัจฉริยะ คือ ความตระหนี่ ความใจคับแคบ หวงแหน คอยกีดกันผู้อื่น 5 อย่าง คือ อาวาสมัจฉริยะ กุลมัจฉริยะ ลาภมัจฉริยะ วัณณมัจฉริยะ ธรรมมัจฉริยะ[20] ละอคติ คือความประพฤติผิดทางหรือความลำเอียง ได้ทั้ง 4 อย่าง คือ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ละราคะ โทสะ โมหะ หรือ โลภ โกรธ หลง ขั้นหยาบหรือรุนแรง ที่จะทำให้ถึงอบาย ไม่ทำกรรมชั่วขั้นร้ายแรงที่จะเป็นเหตุให้ไปอบาย และระงับภัยเวร โทมนัส และทุกข์ทางใจต่าง ๆ ที่จะพึงเกิดจากการไม่ปฏิบัติตามศีล 5 เป็นผู้พ้นจากอบายสิ้นเชิง ความทุกข์ส่วนใหญ่หมดสิ้นไปแล้ว ความทุกข์ที่ยังเหลืออยู่บ้าง เป็นเพียงเศษน้อยนิดที่นับเป็นส่วนไม่ได้[21]

2) วิเคราะห์กระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา พบว่า ปฏิจจสมุปบาท คือ การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกัน[22] แบ่งออกเป็น 2 สาย ได้แก่ สายเกิดทุกข์ (สมุทยวาร) กับ สาย ดับทุกข์ (นิโรธวาร) ซึ่งเป็นธรรมสายกลางไม่เอียงสุดไปทางสัสสตทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าเที่ยง ว่ายั่งยืนตายตัว และอุจเฉททิฏฐิ คือ ความเห็นว่าขาดสูญ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่อยู่ในกฎธรรมชาติ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจนเกิดปัญญาญาณรู้ทั่วถึงความเกิดและความดับในปฏิจจสมุปบาทดีแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่น องค์ธรรมของปฏิจจสมุปบาท เรียกว่า ปฏิจจสมุปปันนธรรม แบ่งออกเป็น 12 อย่าง ได้แก่ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ

กระบวนการเกิดของทุกข์ในปฏิจจสมุปบาท มีองค์หรือหัวข้อ 12 ได้แก่ อวิชชา สังขาร ไปจนถึง อุปายาส เพราะอาศัยปัจจัยสืบทอดกันไป หมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้น ไม่มีปลาย เรียกว่า ภวจักร คือ แสดงให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ฝ่ายสมุทัย เรียกว่า อนุโลมปฏิจจสมุปบาท[23] และ

---

[19] สำ.สฬา. (ไทย) 18/313/334.

[20] สำ.ม. (ไทย) 19/1665/528.

[21] สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ 47, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, 2559), หน้า 306.

[22] สำ.นิ.อ. (ไทย) 2/20/46-47.

[23] วิ.ม. (ไทย) 4/1/1-2.

กระบวนการดับของทุกข์ในปฏิจจสมุปบาท คือ นิโรธ หรือข้อปฏิบัติปฏิจจสมุปบาทโดยปฏิโลม[24] หรือวิธีปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงความดับทุกข์ คือ มรรค 8 ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นข้อปฏิบัติมีในท่ามกลาง หรือเรียกว่าทางสายกลาง เป็นกระบวนการของธรรมชาติ เป็นขั้น วิธีการ เทคนิค อุบายวิธี และอุปกรณ์เพื่อให้บรรลุถึงพระนิพพาน[25] โดยอาศัยหลักธรรมที่เกื้อหนุน คือ อาตาปี (ความเพียร) ด้วยวิริยะ กล่าวคือ ความเพียรทางกายและทางใจ แผดเผากิเลสทั้งหลายในภพทั้ง 3 เป็นการปรารภความเพียรทางใจ ความพยายามที่ย่ำยีความเกียจคร้านอันเป็นข้าศึก สัมปชาโน (ปัญญา) คือ การพิจารณาถึงการละตั้งแต่จำความได้มาจนถึงปัจจุบัน พิจารณาถึงข้อปฏิบัติ พิจารณาในโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ให้รู้เข้าใจเหตุผลของหัวข้อธรรม สติมา (สติ) คือ สติมีโยนิโสมนสิการเป็นเครื่องผ่องแผ้ว ได้แก่ สติที่คอยเตือนให้ระลึกนึกคิดไปในธรรมทั้งหลายว่า สิ่งนี้ดี สิ่งนี้ชั่ว สิ่งนี้เป็นประโยชน์ สิ่งนี้ไม่เป็นประโยชน์ และ สติที่ชักชวนให้ถือเอาคติในธรรมอันดี ย่อมให้ระลึกว่า ธรรมนี้เป็นประโยชน์ ธรรมนี้ไม่เป็นประโยชน์ ธรรมนี้มีอุปการะ ธรรมนี้ไม่มีอุปการะ[26]

การกำหนดรู้ทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา คือ การกำหนดรู้ทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทด้วยสติปัฏฐาน 4 กาย เวทนา จิต ธรรม ตามความเป็นจริง[27] การกำหนดรู้ทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทด้วยปริญญา 3 คือ ญาตปริญญา กำหนดรู้ด้วยให้เป็นสิ่งอันรู้แล้ว กำหนดรู้ตามสภาวลักษณะ ตีรณปริญญา กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา กำหนดรู้โดยสามัญลักษณะ และปหานปริญญา กำหนดรู้โดยนิโรธ โดยตัดทางมิให้ฉันทราคะเกิดมีในสิ่งนั้น ซึ่งเป็นการเข้าไปรู้แจ้งในกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท อันเป็นกระบวนการแห่งทุกข์ หรือกระบวนการเกิดรูปนาม เพราะรูปนามเป็นกระแสในหลักปฏิจจสมุปบาท[28] การกำหนดรู้ทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทด้วยกิจในอริยสัจ 4 คือ การกำหนดรู้แบบสมุทยวาร ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น เท่ากับ อริยสัจ ข้อที่ 1 คือ (ทุกข์) ที่เป็นผลปรากฏเป็นปัญหาที่ประสบ ซึ่งจะต้องแก้ไข อริยสัจ ข้อที่ 2 คือ (สมุทัย) เป็นการสืบสาวหาต้นเหตุของปัญหา และการกำหนดรู้แบบนิโรธวาร ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น เท่ากับ อริยสัจ ข้อที่ 3 (นิโรธ) การแก้ปัญหาถูกต้องตรงสาเหตุแล้วปัญหานั้นก็ดับไป อริยสัจ ข้อที่ 4 (มรรค) กระบวนการดับสลายตัวของปัญหา หรือวิธีการทั่วไปที่ต้องลงมือปฏิบัติ[29] การกำหนดรู้ทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทด้วยวิปัสสนาญาณ 9 เป็นการพิจารณากำหนดรู้ตามลำดับขั้นตอนของปัญญา ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะ

---

[24] วิ.ม. (ไทย) 4/1/2.

[25] สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า 516.

[26] อภิ.วิ. (ไทย) 35/611/336.

[27] ม.ม. (ไทย) 12/106/101.

[28] ขุ.ม. (ไทย) 29/62/60.

[29] สำ.นิ. (ไทย) 16/251–252/126–128.

ของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสกองทุกข์ได้ เริ่มตั้งแต่อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ เป็นต้น ไปจนถึงสัจจานุโลมิกญาณ หรืออนุโลมญาณ เตรียมตัวเข้าสู่มรรค ผล นิพพาน

3) รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา พบว่า รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยสติปัฏฐาน 4 คือ การพิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต และธรรม รู้เห็นลักษณะการเกิดขึ้นของความทุกข์ต่าง ๆ[30] เช่น เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี ไปจนถึง เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงมี และการพิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต และธรรม รู้เห็นลักษณะการดับไปของความทุกข์ต่าง ๆ คือ เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ ไปจนถึง เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ เพื่อเข้าสู่กระบวนการบรรลุมรรค ผล และนิพพาน[31]

รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยปริญญา 3 คือ กระบวนการพิจารณาธรรมเพื่อให้เกิดความเข้าใจในธรรมชาติของชีวิตและความทุกข์ โดยสอดคล้องกับหลักปฏิจจสมุปบาท ที่เน้นความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลระหว่างสิ่งต่าง ๆ ในชีวิต อย่างเป็นระบบ การกำหนดรู้ (ญาตปริญญา) การพิจารณา (ตีรณปริญญา) และการละ (ปหานปริญญา) เป็นกระบวนการสำคัญที่ช่วยให้เราหลุดพ้นจากความทุกข์ได้อย่างแท้จริง เพื่อเข้าสู่กระบวนการบรรลุมรรค ผล และนิพพาน[32]

รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยกิจในอริยสัจ 4 คือ 1) การกำหนดรู้การเกิดของทุกข์ (สมุทยวาร) ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น เท่ากับ อริยสัจ ข้อที่ 1 คือ (ทุกข์) ที่เป็นผลปรากฏเป็นปัญหาที่ประสบ ซึ่งจะต้องแก้ไข อริยสัจ ข้อที่ 2 คือ (สมุทัย) เป็นการสืบสาวหาต้นเหตุของปัญหา[33] และ 2) การกำหนดรู้การดับของทุกข์ (นิโรธวาร) ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น เท่ากับ อริยสัจ ข้อที่ 3 (นิโรธ) การแก้ปัญหาถูกต้องตรงสาเหตุแล้วปัญหานั้นก็ดับไป อริยสัจ ข้อที่ 4 (มรรค) กระบวนการดับสลายตัวของปัญหา ย่อมบ่งชี้แนวทางดำเนินการ ซึ่งเป็นขั้นตอนกระบวนการปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม[34]

---

[30] ม.มู.อ. (ไทย) 1/108/381-382.

[31] อภิ.วิ. (ไทย) 35/1/1.

[32] วิสุทฺธิ. (ไทย) 3/230.

[33] วิ.ม. (ไทย) 4/1/1-2.

[34] วิ.ม. (ไทย) 4/1/2.

รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยวิปัสสนาญาณ 9 คือ การพิจารณากำหนดรู้ตามลำดับขั้นตอนของปัญญา ความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้งตามเป็นจริง เริ่มตั้งแต่อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ[35] ไปจนถึง สังขารุเปกขาญาณ[36] คือ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร ปัญญาที่วางเฉยในนามรูป เมื่อปัญญาประจักษ์แจ้งไตรลักษณ์ของสังขารธรรมทั้งหลายเพิ่มขึ้นแล้ว ทำให้สังขารธรรมทั้งหลายที่เคยปรากฏโดยเป็นสภาพที่เที่ยง เป็นสุข และเป็นตัวตนอ่อนกำลังลง จนเกิดความวางเฉยในสังขารธรรมทั้งหลาย โดยมีนิพพานปรากฏเป็นอารมณ์ตราบนั้นก็พิจารณาไตรลักษณ์ อย่างหนึ่งอย่างใดเป็นอารมณ์ไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งเกิดปัญญาที่รู้ชัดความวางเฉยในสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับปรากฏนั้นอย่างบริบูรณ์ จากนั้น วุฏฐานคามินีปัญญา ปัญญาอันเป็นเหตุพาพ้นออกไปจากภาวะแห่งปุถุชนเมื่อมรรควิถีเกิดขึ้นเข้าสู่อนุโลมญาณ ญาณปัญญาที่พิจารณานามรูปตามความเป็นจริง เป็นอนุโลมตามญาณต่ำ และญาณสูง เตรียมตัวเข้าสู่มรรค ผล นิพพาน[37]

อภิปรายผลการวิจัย

1) ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยอิงหลักปฏิจจสมุปบาท มุ่งเน้นการพิจารณาด้วยปัญญาตามหลักสติปัฏฐาน 4 คือ กาย เวทนา จิต ธรรม โดยการกำหนดรู้อารมณ์ที่เกิดขึ้นและดับไปตามกฎของธรรมชาติ ผ่านการพิจารณาว่าสิ่งทั้งปวงล้วนไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ (ทุกขัง) และไม่มีตัวตน (อนัตตา) โดยการมีความเพียร มีสัมปชัญญะ และมีสติ พิจารณาอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก (ม.มู. (ไทย) 12/306/338) ที่ระบุว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท” และยังสอดคล้องอีกกับพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก (อภิ.วิ. (ไทย) 35/926/490) ที่ระบุว่า “อวิชชา ความไม่รู้ คือไม่รู้ในอริยสัจ 4 หรือตามนัยอภิธรรม ว่า อวิชชา 8” ซึ่งสอดคล้องกับ พระภาสกร ภูริวฑฺฒโน (ภาวิไล) (2550) ให้ทัศนะในหนังสือ “ปฏิจจสมุปบาทสำหรับคนรุ่นใหม่” อธิบายว่า สมุทยวาร คือ กระบวนการเกิดไปตามลำดับ ที่เรียกว่าอนุโลมปฏิจจสมุปบาท อันเทียบได้กับ ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ข้อ 2 ในอริยสัจ 4 ส่วน นิโรธวาร คือ กระบวนการดับ อันเป็นการแสดงย้อนลำดับ จึงเรียกว่า ปฏิโลมปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเทียบได้กับทุกขนิโรธ ความดับแห่งทุกข์ ได้แก่ ข้อ 3 ในอริยสัจ 4 โดยมี ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือ อริยมรรคมีองค์ 8 เป็นเหตุ จัดอยู่ใน สังขาร สภาพปรุงแต่ง ยังภพให้สิ้นไป โดยมีศีลเป็นบาทฐาน มีสมาธิเป็นกำลัง มีการอธิษฐานเพื่อความพ้นทุกข์ คือ พระนิพพานในปัจจุบันเป็นเป้าหมาย และมีทานเป็นดุจเสบียงที่ยัง สัปปายะ คือ ความสะดวกสบาย อันเกื้อกูลแก่การปฏิบัติวิปัสสนาให้เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องอีกกับ พุทธทาสภิกขุ (2553) ให้ทัศนะในหนังสือ “ปฏิจจสมุปบาทกับอา

[35] ขุ.ป. (ไทย) 31/49–50/77–81.

[36] ขุ.จู. (ไทย) 30/88/309.

[37] อภิ.วิ. (ไทย) 35/145/127.

นาปานสติ” อธิบายว่า การเห็นปฏิจจสมุปบาทโดยประจักษ์ ต้องรู้จักความทุกข์ก่อนจึงจะศึกษาปฏิจจสมุปบาทได้ชัดเจนแจ่มแจ้งสะดวกและตลอดไป คำว่าความทุกข์เป็นคำที่มีความหมายลึกลับซับซ้อนเข้าใจยาก เพราะยังมีคำว่าความสุขเข้ามาเทียบคู่ แล้วคนธรรมดาสามัญปุถุชนทั่วไปจะรู้สึกเป็น 2 อย่างเสมอ เป็นสุข หรือทุกข์ ยินดีในส่วนที่เป็นสุขเกลียดส่วนที่เป็นทุกข์ ซึ่งเป็นความโง่ของการที่ไม่รู้จักปฏิจจสมุปบาท และยังสอดคล้องอีกกับ สุรพล ไกรสราวุฒิ (2553) ให้ทัศนะในหนังสือ “ปฏิจจสมุปบาท ฉบับวิเคราะห์-สังเคราะห์” อธิบายว่า ปฏิจจสมุปบาท เป็นธรรมที่ลุ่มลึกเหลือประมาณ ลึกซึ้งในระดับเทียบเคียงได้กับเรื่องของ “นิพพาน” เลยทีเดียว ถึงขั้นที่พระพุทธเจ้าเมื่อหลังจากตรัสรู้ใหม่ ๆ ทรงรู้สึกท้อพระทัย และปรารถที่จะไม่สอนในตอนต้น เพราะเล็งเห็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่ลึก รู้ตามยาก เห็นได้โดยยาก เป็นธรรมสงบระงับ ประณีต อันความตรึกหยั่งไม่ถึง ละเอียด รู้ได้แต่บัณฑิต การสอนเรื่องนี้น่าจะเป็นการเหน็ดเหนื่อย แต่ด้วยพระมหากรุณาธิคุณได้ทรงพิจารณาเห็นว่าอาจมีบุคคลบางคนอย่างที่เรียกว่า เป็นผู้มีธุลีในดวงตาน้อย ซึ่งสามารถรู้ตามและเห็นตามได้ จะเสียโอกาสเพราะไม่ได้ยินได้ฟัง จึงทรงเปลี่ยนพระทัยที่จะนำมาสอน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระสาทิพย์ อนาลโย. พระปลัดสมชาย ปโยโค และพระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (2562) ได้วิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับการบรรลุธรรม” ผลการวิจัยพบว่า หลักปฏิจจสมุปบาทนั้น เป็นกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในวงจรของชีวิตมนุษย์ โดยเริ่มจากตัวอวิชชา ตลอดจนชรา มรณะ เป็นต้น อวิชชา คือความไม่รู้ในขันธ์ 5 พระไตรลักษณ์ มีอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา มีการเวียนว่ายตายเกิดไม่จบสิ้น ที่เป็นกฎสำคัญแห่งธรรมชาติอันเป็นสายเกิด ส่วนการบรรลุธรรมนั้น มีความสัมพันธ์กันกับหลักปฏิจจสมุปบาท เพราะผู้ที่จะบรรลุธรรมต้องเป็นผู้รู้แจ้งในกฎธรรมชาติ คือ เป็นผู้ละอาสวกิเลสและสังโยชน์ทั้งหลาย โดยไม่เกี่ยวข้องกับเหตุปัจจัยแห่งวงจรชีวิตที่เป็นสายดับ โดยเฉพาะพัฒนาตนถูกต้องตามหลักไตรสิกขา จนได้บรรลุปัญญาสูงสุด คือ พระนิพพาน ซึ่งสอดคล้องอีกกับงานวิจัยของ เสฐียร ทั่งทองมะดัน และพระมหายุทธนา นรเชฏโฐ. ดร. (2562) ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาปฏิจจสมุปบาทในพุทธปรัชญาเถรวาทกับแนวคิดแบบธรรมชาตินิยม” ผลการวิจัยพบว่า ปฏิจจสมุปบาท แสดงให้เห็นว่า ธรรมทั้งหลายอาศัยกันและกันเกิดขึ้นร่วมกันโดยต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยของกันและกัน สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกัน จึงเกิดมีขึ้น หรือการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยที่เกี่ยวเนื่องกันมา ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ หลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา ไม่เกี่ยวกับการอุบัติของพระศาสดาทั้งหลาย ปฏิจจสมุปบาทมีความสัมพันธ์กับแนวคิดธรรมชาตินิยมที่มองว่า มนุษย์เป็นผลผลิตหนึ่งของธรรมชาติในแง่ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ตามกฎของธรรมชาติ ไม่ได้เป็นผลผลิตจากอำนาจเหนือธรรมชาติแต่ประการใด และยังสอดคล้องอีกกับงานวิจัยของ พระครูสุวรรณวิจิตร และจุฬารัตน์ วิชานาติ (2563) ได้วิจัยเรื่อง “ความดับทุกข์ในปฏิจจสมุปบาท” ผลการวิจัยพบว่า ความดับทุกข์ในปฏิจจมุปบาท เป็นหลักธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ที่มีความเชื่อในเหตุและผล เชื่อกรรมและผลของกรรม ซึ่งความเชื่อเหล่านี้จะเป็นเหตุปัจจัยสนับสนุนให้พัฒนาปัญญา ไปสู่การบรรลุมรรค ผลและพระนิพพาน ปฏิจจสมุปบาท มีความเกี่ยวข้องกับขันธ์ 5 อริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ และอริยมรรคมีองค์ 8 หลายนัย กล่าวคือ ปฏิจจสมุป

บาท ขันธ์ 5 และอริยสัจ 4 ถือว่า เป็นธรรมอย่างเดียวกัน โดยหมวดธรรมเหล่านี้มุ่งอธิบายถึงเรื่องของชีวิตในสังสารวัฏฏ์ และการออกจากสังสารวัฏฏ์ จะแตกต่างกันบ้างในรูปแบบการอธิบาย กล่าวคือ ปฏิจจสมุปบาท อธิบายถึง สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต (รูปและนาม) โดยมุ่งเน้นการอธิบายเหตุปัจจัยที่อาศัยกันและกันและผลธรรมจึงเกิดขึ้น หมายถึง สัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา จึงเกิดขึ้น นอกจากนี้ ยังชี้ให้เห็นว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักปฏิจจสมุปบาท ยังสามารถช่วยให้การเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นระบบและเข้าถึงได้ง่ายยิ่งขึ้น และประโยชน์ของผลการวิจัยนี้จึงมีทั้งในเชิงปฏิบัติและวิชาการ โดยสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการสอนและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา รวมถึงการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ในหลักสูตรทางพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งในธรรมชาติของทุกข์ และแนวทางการดับทุกข์ที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2) ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า กระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา คือ การมีสติพิจารณาเห็นการเกิดของทุกข์ ตามวงจรปฏิจจสมุปบาท เรียกว่า การเห็นแบบ อนุโลม และการมีสติพิจารณาเห็นการดับของทุกข์ ว่าทุกสิ่งมีความไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น จึงทำให้เกิดความทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ตามวงจรปฏิจจสมุปบาท เรียกว่า การเห็นแบบ ปฏิโลม ซึ่งมีวิธีพิจารณากำหนดรู้ ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 ปริญญา 3 อริยสัจ 4 และวิปัสสนาญาณ 9 ซึ่งสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก (ม.ม. (ไทย) 12/106/101) ที่ระบุว่า “ทางนี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน 4” เป็นการกำหนดรู้ถึงความเกิดดับในกาย เวทนา จิต ธรรม หรือ การเจริญสติปัฏฐาน 4 ซึ่งสอดคล้องอีกกับพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก (ขุ.จู. (ไทย) 30/52/214) ที่ระบุว่า “กำหนดรู้ตัณหาด้วยปริญญา 3 คือ 1. ญาตปริญญา (การกำหนดรู้ขั้นรู้จัก) 2. ตีรณปริญญา (การกำหนดรู้ขั้นพิจารณา) 3. ปหานปริญญา (การกำหนดรู้ขั้นละ)” ซึ่งเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจธรรมชาติของทุกข์และการหลุดพ้นในทางพระพุทธศาสนา โดยแบ่งออกเป็น 3 ระดับของการพิจารณา ซึ่งสอดคล้องอีกกับพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก (วิ.ม. (ไทย) 4/7/11) ที่ระบุว่า “หลักปฏิจจสมุปบาท ถึงแม้ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน)” ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งอธิบายความจริงของชีวิตและแนวทางการดับทุกข์อย่างลึกซึ้ง และยังสอดคล้องอีกกับพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก (ขุ.ป. (ไทย) 31/1/7) ที่ระบุว่า “ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง” ความรู้แจ้งในสภาวธรรมตามความเป็นจริง เพื่อให้เห็นถึงความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตน ของสังขารทั้งปวง ซึ่งสอดคล้องกับ สมเด็จพระพุทธชินวงศ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร) (2554) ให้ทัศนะในหนังสือ “อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศแห่งพระพุทธเจ้า” อธิบายว่า ผู้ปฏิบัติธรรมบางท่านย่อมรู้เห็นความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ และความดับไป (ชาติ ชรา และมรณะ) ของนามรูปในปัจจุบันขณะที่กำหนดรู้อยู่ ทำให้เข้าใจว่า ความเกิดขึ้น (ชาติ) คือ ความปรากฏแห่งขณะจิตหนึ่ง ความตาย (มรณะ) คือ ความดับไปของขณะจิตหนึ่ง ความตั้งอยู่หรือความแก่ (ชรา) เป็นความดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องของนามรูป

เขาย่อมรู้เห็นเหตุเกิดของนามรูปโดยปฏิจจสมุปบาท ซึ่งสอดคล้องอีกกับ ดร.สนอง วรอุไร (2556) ให้ทัศนะในหนังสือ “แว่นส่องธรรม” อธิบายว่า การพัฒนาปัญญาทางโลกหรือพัฒนาแว่นส่องธรรมแบบธรรมดาขึ้นมาใช้ส่องนำทางให้กับชีวิต ย่อมมีความผิดพลาดนำพาชีวิตไปสู่การเวียนตายเวียนเกิดไม่รู้จบ ทั้งนี้เป็นเพราะคนในสังคมโลก ยังนิยมพัฒนาปัญญาเห็นผิดไปจากธรรมให้เกิดขึ้น ความเห็นผิดเพราะไม่รู้จริงในสิ่งที่อิงอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทซึ่งมีอยู่ 12 อย่าง คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ และตามมาด้วย โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส และยังสอดคล้องอีกกับ สุภีร์ ทุมทอง (2556) ให้ทัศนะในหนังสือ “อริยสัจในปฏิจจสมุปบาท” อธิบายว่า วิธีการปฏิบัติวิปัสสนา ฝึกให้มีสติสัมปชัญญะในตอนต้น ๆ คือ ให้มีสติป้องกันไม่ให้สร้างเหตุเกิดทุกข์ต่อไปอีก เพราะที่มาจากของเก่าก็เยอะอยู่แล้ว เมื่อป้องกันได้ระดับหนึ่งแล้ว จึงค่อยสะสางของเก่าให้หมดสิ้นไป ด้วยปัญญาเห็นว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเราอย่างนี้ แบบทั่วไปจะเน้นการปฏิบัติในชีวิตธรรมดาทั่วไป ส่วนในแบบที่แสดงปฏิจจสมุปบาทก็สำหรับคนที่มีปัญญามากขึ้น เป็นพระอริยเจ้าระดับต่าง ๆ เป็นไปเพื่อทำลายภพชาติของเก่า ๆ ที่มาจากกรรม ให้มันหมดสิ้นไปอย่างสิ้นเชิง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ บรรจบ บรรณรุจิ (2561) ได้วิจัยเรื่อง “ปฏิจจสมุปบาท : ขั้นตอนการรู้แจ้งความจริงของพระพุทธเจ้าและการปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาสังคม” ผลการวิจัยพบว่า ปฏิจจสมุปบาท คือ กระบวนธรรมที่นำไปสู่การตรัสรู้ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยตัวพระองค์เองแล้วนำออกสอนชาวโลก โดยทรงปรับให้เป็นรูปแบบของอริยสัจ 4 เพื่อความเข้าใจง่าย ซึ่งจะเห็นว่าพระองค์ทรงแบ่งอริยสัจ 4 ออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายเกิดทุกข์ที่ต้องกำหนดรู้ หรือต้องรู้ให้ตลอด กับฝ่ายดับทุกข์ที่ต้องทำให้แจ้งประจักษ์ ทำให้ผู้ฟังเห็นภาพว่า ทุกข์มาจากเหตุและทุกข์นั้นดับได้ด้วยวิธีการดับที่ต้องเริ่มต้นด้วยสติและปัญญา ซึ่งสอดคล้องอีกกับงานวิจัยของ พระประยงค์ สุวณฺโณ (คล้ายสุบรรณ์) (2566) ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมสัทธินทรีย์เพื่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ผลการวิจัยพบว่า ปฏิจจสมุปบาท 12 คือ หลักธรรมที่อธิบายถึงการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น เช่น เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องอีกกับงานวิจัยของ พระสมใจ โชติธมฺโม (แช่มรัมย์) (2566) ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมอาวาสสัปปายะที่เหมาะสมกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาของสำนักปฏิบัติธรรมแห่งที่ 24 วัดศรีรัตนาราม บ้านตะตึงไถง ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์” ผลการวิจัยพบว่า การปฏิบัติกำหนดรู้ตามหลักปฏิจจสมุปบาท มีความสัมพันธ์กับอริยสัจ 4 โดยชี้ให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งธรรมต่าง ๆ อาศัยปัจจัยสืบต่อกัน 2 ลักษณะ ได้แก่ สมุทยวาร คือ แสดงความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ (สายเกิด) เรียกว่า อนุโลมปฏิจจสมุปบาท จัดเป็นสมุทยสัจจ์ นิโรธวาร คือ แสดงความดับไปแห่งทุกข์ (สายดับ) เรียกว่า ปฏิโลมปฏิจจสมุปบาท จัดเป็นนิโรธสัจจ์ และยังสอดคล้องอีกกับงานวิจัยของ อนัตตาจินต์ ธรรมขลิบ (2566) ได้วิจัยเรื่อง “การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวอนัตตลักขณสูตร” ผลการวิจัยพบว่า ปฏิจจสมุปบาท 12 คือ หลักธรรมที่

อธิบายถึงการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น เช่น เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ยังสามารถช่วยให้การเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นระบบและเข้าถึงได้ง่ายยิ่งขึ้น และประโยชน์ของผลการวิจัยนี้จึงมีทั้งในเชิงปฏิบัติและวิชาการ โดยสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการสอนและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา รวมถึงการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ในหลักสูตรทางพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งในธรรมชาติของทุกข์ และแนวทางการดับทุกข์ที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

3) ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยอิงหลักปฏิจจสมุปบาท สามารถช่วยให้ผู้ปฏิบัติพัฒนาปัญญาในการพิจารณาธรรมชาติของทุกข์ได้อย่างลึกซึ้ง สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยผลจากการวิจัยนี้ยังสอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น สติปัฏฐาน 4 และอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของกระบวนการวิปัสสนาภาวนา นอกจากนี้ การใช้ CMDNI Model ที่พัฒนาขึ้นยังช่วยสร้างกรอบแนวคิดที่ชัดเจนในการศึกษากระบวนการเกิดและดับของทุกข์ โดยมีองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ Conditioned Arising (C). Mindfulness (M). Diagnosis (D). Noble Truths (N) และ Insight Knowledge (I) สอดคล้องกับพระไตรปิฎก (วิ.ม. (ไทย) 4/1/1) ที่ระบุว่า “พระผู้มีพระภาคประทับนั่งด้วยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุข ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์ตลอด 7 วัน และทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาทเป็นอนุโลม และปฏิโลม” คือ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาโดยถ้วนถี่ ใส่ใจโดยถ้วนถี่ พิจารณาโดยแยบคายซึ่งปฏิจจสมุปบาท คือธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วยังธรรมที่เกิดร่วมกันให้เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2560) ให้ทัศนะในหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” อธิบายว่า การแสดงหลักปฏิจจสมุปบาท ให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งธรรมต่าง ๆ โดยอาศัยปัจจัยสืบทอดกัน เป็น สมุทยวาร คือฝ่ายสมุทัย ใช้เป็นคำอธิบายอริยสัจข้อที่ 2 (สมุทัยสัจ) คือ แสดงให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ปฏิจจสมุปบาท ที่แสดงแบบนี้ เรียกว่า อนุโลมปฏิจจสมุปบาท การแสดงในทางตรงข้ามกับข้างต้นนี้ เป็น นิโรธวาร คือฝ่ายนิโรธ ใช้อธิบายอริยสัจข้อที่ 3 (นิโรธสัจ) เรียกว่า ปฏิโลมปฏิจจสมุปบาท แสดงให้เห็นความดับไปแห่งทุกข์ ด้วยอาศัยความดับไปแห่งปัจจัยทั้งหลายสืบทอดกันไป ตัวบทของปฏิจจสมุปบาทแบบปฏิโลมนี้ พึงเทียบจากแบบอนุโลมนั่นเอง เช่น เพราะอวิชชาสำรอกดับไปไม่เหลือ สังขารจึงดับ เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องอีกกับ หลวงพ่อปราโมทย์ ปาโมชฺโช (2562) ให้ทัศนะในหนังสือ “ปฏิจจสมุปบาท เพื่อพ้นทุกข์” อธิบายว่า ปฏิจจสมุปบาท จะมีอายตนะ มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นปัจจัยทำให้เกิดการกระทบอารมณ์ คือ ผัสสะตรงที่กระทบอารมณ์ ตามองเห็นรูปใครเป็นคนเห็น จิตเป็นคนเห็น จิตอาศัยตาอาศัยจักขุประสาทไปรู้รูป จิตอาศัยประสาทหูไปฟังเสียง ถ้าไม่มีจิตตัวเดียวมีแต่ตาแต่ไม่มีจิตมันจะไม่เห็นรูป ดังนั้น คนที่ไปเห็นอารมณ์ทั้งหลาย ทั้งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ผู้ที่เคยไปเห็นอารมณ์ คือ จิต เวลาตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบอารมณ์ ไม่ต้องไปกำหนดที่อื่นเลย ให้รู้ทันอยู่ที่จิตดวงเดียวนี่เอง ตามองเห็นถ้าสติเราดีเราเห็นว่าจิตวิ่งไปที่ตา จบแล้วปฏิจจสมุปบาทเดินต่อไป

ไม่ได้แล้วขาดแค่นั้น ซึ่งสอดคล้องอีกกับ พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี ป.ธ. 8) (2562) ให้ทัศนะในหนังสือ “การยกอารมณ์ฌานขึ้นสู่วิปัสสนา ตามแนวอานาปานสติภาวนา” อธิบายว่า เมื่อโยคีเจริญวิปัสสนาจนกระทั่งปรากฏว่ามีธาตุทั้ง 4 และจิตที่ตามรู้ในปัจจุบันขณะ ปราศจากความเป็นตัวเราของเรา พึงยังกังขาวิตรณวิสุทธิให้เกิดขึ้นด้วยการหยั่งเห็นปฏิจจสมุปบาท คือสภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น คนทั่วไปไม่เข้าใจปฏิจจสมุปบาทตามความเป็นจริง จึงคิดหาเหตุเกิดของธาตุทั้ง 4 และจิต โดยมีลัทธิความเห็นต่าง ๆ และยึดมั่นว่ามีสภาพเที่ยง เป็นสุขและบังคับบัญชาได้ การน้อมไปในความเห็นผิดอย่างนี้แล้วจึงมีความสงสัยลังเลใจ ความสงสัยนี้จัดเป็นวิจิกิจฉาโดยสามัญ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาปรีชา รตนโชโต และพระครูพิศาลสารบัณฑิต (2565) ได้วิจัยเรื่อง “ปฏิจจสมุปบาทกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต” ผลการวิจัยพบว่า หลักปฏิจจสมุปบาทที่แสดงสภาวธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นหรือการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายโดยอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้นเป็นกระบวนการของธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นมีอยู่อย่างนั้น เนื่องจากเป็นหลักของกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติที่ ไม่มีใครสร้างหรือดลบันดาลให้เกิดมีขึ้น แต่เป็นสิ่งที่มีอยู่และเกิดขึ้นจริงตามธรรมชาติ การนำหลักธรรม ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทมาเชื่อมโยงเกื้อหนุนกับหลักธรรมคำสอนอื่น ๆ ทำให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตใน 2 ด้าน คือ 1) ด้านกายภาพพบว่า เมื่อบุคคลเข้าใจในหลักปฏิจจสมุปบาทอันมีอวิชชาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์แล้วพยายามดับทุกข์ 2) ด้านจิตภาพพบว่า เมื่อบุคคลเข้าใจในหลักปฏิจจสมุปบาทอันมีอวิชชาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์แล้วพยายามดับทุกข์ด้วยการดับอวิชชา เพียรพยายามประพฤติ ปฏิบัติตนด้วยการพัฒนากายและพัฒนาศีลจนกระทั่งยกระดับการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยการ พัฒนาจิตและปัญญา ซึ่งสอดคล้องอีกกับงานวิจัยของ นวพร ทองศรีเพชร (2566) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการเจริญวิปัสสนาภาวนาแบบเมตตาเจโตวิมุตติเพื่อเข้านิโรธสมาบัติ” ผลการวิจัยพบว่า ปัจจยปริคหญาณ คือ ปัญญารู้ถึงเหตุปัจจัยของนามรูปรู้ความเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน เป็นไปตามหลักปฏิจจสมุปบาท รู้ธรรมฝ่ายเกิดเป็นญาณที่รู้ว่ามีอวิชชาเป็นที่ตั้งแห่งปัจจัยของอาการ 9 อย่าง ได้แก่ ความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิมิตกรรมเป็นเครื่องประมวลมา ความประกอบไว้ ความพัวพัน สมุทัย เหตุ และสังขารทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารเกิดขึ้นเพราะปัจจัยนั้น และรู้ว่าในอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ก็เป็นอย่างนี้เช่นกัน จึงข้ามพ้นความสงสัยอันเนื่องด้วยอัตตาตัวตน เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ ซึ่งสอดคล้องอีกกับงานวิจัยของ พเยาว์ ภูมิดิษฐ์ (2566) ได้วิจัยเรื่อง “การประยุกต์อธิปัญญาสิกขาเพื่อการเจริญวิปัสสนาภาวนาสำหรับผู้สูงอายุ” ผลการวิจัยพบว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย หรือความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนาม-รูป ตามแนวปฏิจจสมุปบาทก็ตาม ตามแนวกฎแห่งกรรมก็ตาม แนวกระบวนการรับรู้ก็ตาม ตามแนววัฏฏะ 3 ก็ตาม หรือตามแนวอื่นก็ตาม ว่านามธรรมและรูปธรรมล้วนเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กันและกัน อันเป็นความรู้ที่ทำให้สิ้นความสงสัยเกี่ยวกับกาลทั้ง 3 คือ อดีต อนาคต และปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องอีกกับงานวิจัยของ พิมพ์วรา ทิพยบุลสิทธิ์ (2566) ได้วิจัยเรื่อง “กระบวนการส่งเสริมวิริยินทรีย์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ผลการวิจัยพบว่า การแสดงหลักปฏิจจสมุปบาท จะมีความสัมพันธ์กับอริยสัจ 4 โดย

อาศัยปัจจัยสืบต่อกัน ใน 2 ลักษณะ คือ (1) สมุทยวาร คือ แสดงความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ (สายเกิด) เรียกว่า อนุโลมปฏิจจสมุปบาท จัดเป็นสมุทยสัจจ์ (2) นิโรธวาร คือ แสดงความดับไปแห่งทุกข์ (สายดับ) เรียกว่า ปฏิโลมปฏิจจสมุปบาท จัดเป็นนิโรธสัจจ์ และยังสอดคล้องอีกกับงานวิจัยของ พระครูโกวิทศาสนกิจ (อัมพร ฉนฺทกโร) (2567) ได้วิจัยเรื่อง “พินิจวงจรปฏิจจสมุปบาทตามหลักพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า ปฏิจจสมุปบาท หมายถึง การเกิดขึ้นร่วมกันของธรรม 12 ประการ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ ซึ่งความสัมพันธ์ ของปฏิจจสมุปบาท มีทั้งสายเกิด และสายดับ โดยสายเกิดนั้น อวิชชาทำให้เกิดสังขาร สังขารทำให้ เกิดวิญญาณ วิญญาณทำให้เกิดนามรูป นามรูปทำให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะทำให้เกิดผัสสะ ผัสสะทำให้เกิดเวทนา เวทนาทำให้เกิดตัณหา ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน อุปาทานทำให้เกิดภพ ภพทำให้เกิด ชาติ ชาติทำให้เกิด ชรามรณะ ส่วนสายดับก็ดับย้อนกลับไป นอกจากนี้ ยังชี้ให้เห็นว่า CMDNI Model สามารถช่วยให้ การเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นระบบและเข้าถึงได้ง่ายยิ่งขึ้น และประโยชน์ของผลการวิจัยนี้จึงมีทั้งในเชิงปฏิบัติและวิชาการ โดยสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการสอนและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา รวมถึงการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ในหลักสูตรทางพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งในธรรมชาติของทุกข์ และแนวทางการดับทุกข์ที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

องค์ความรู้จากการวิจัย

องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ถูกวิเคราะห์และสรุปในรูปแบบ CMDNI Model ซึ่งประกอบด้วย Conditioned Arising (C) การเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย. Mindfulness (M) การเจริญสติในสติปัฏฐาน 4. Diagnosis (D) การวิเคราะห์สามัญลักษณะ. Noble Truths (N) การประยุกต์ใช้อริยสัจ 4 และ Insight Knowledge (I) การใช้ปัญญาแทงตลอด ผลจากการประยุกต์ใช้โมเดลนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้ปฏิบัติสามารถเข้าใจธรรมชาติของทุกข์ และแนวทางดับทุกข์ได้อย่างเป็นระบบและครอบคลุม การวิจัยนี้จึงมีคุณค่าเชิงทฤษฎีและปฏิบัติ ทั้งในด้านการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาและการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับพระวิปัสสนาจารย์ นักปฏิบัติธรรม และนักวิชาการ

รูปภาพที่ 1 CMDNI Model รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

บทสรุป

โมเดล CMDNI คือ การนำองค์ความรู้ทางพุทธศาสนามาวิเคราะห์และปรับใช้ในรูปแบบที่เป็นระบบ ซึ่งสามารถช่วยเสริมความเข้าใจในธรรมะได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในประเด็นของการเกิด–ดับของทุกข์ และแต่ละองค์ประกอบของโมเดล CMDNI มีความสำคัญอย่างยิ่ง ได้แก่ Conditioned Arising (C) ชี้ให้เห็นถึงหลักปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการเข้าใจว่า ทุกสิ่งเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย และไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นเองโดยอิสระ. Mindfulness (M) การเจริญสติในสติปัฏฐาน 4 ช่วยพัฒนาให้เกิดความรู้ตัวทั่วพร้อม และเป็นเครื่องมือสำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนา. Diagnosis (D) การวิเคราะห์สามัญลักษณะ (อนิจจัง. ทุกขัง. อนัตตา) ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจธรรมชาติของสรรพสิ่ง. Noble Truths (N) การประยุกต์ใช้อริยสัจ 4 ทำให้เกิดแนวทางในการปฏิบัติอย่างชัดเจน เช่น การละสมุทัยและปฏิบัติมรรค และ Insight Knowledge (I) การใช้ปัญญาแทงตลอดช่วยให้เกิดความเข้าใจเชิงลึกในธรรมะและการละวางทุกข์อย่างแท้จริง การประยุกต์ใช้โมเดลนี้ไม่เพียงเสริมสร้างความเข้าใจเชิงทฤษฎี แต่ยังช่วยนำทางการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังน่าจะเป็นประโยชน์มากสำหรับการอบรมพระวิปัสสนาจารย์ นักปฏิบัติธรรม และนักวิชาการรุ่นใหม่

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัย “รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นข้อเสนอแนะไว้ ดังนี้

1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. มหาวิทยาลัยควรกำหนดให้มีรูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา มาเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติเพื่อความพ้นจากทุกข์

2. มหาวิทยาลัยควรกำหนดให้มีรูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา มาเป็นแนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตบุคลากรในสังคม

3. มหาวิทยาลัยควรกำหนดให้มีรูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา มาเสนอต่อสภาวิชาการและสภามหาวิทยาลัย เพื่อนำไปบรรจุในแผนกลยุทธ์ หรือแผนปฏิบัติการประจำปี โดยให้รายงานความก้าวหน้าเป็นระยะ ๆ

4. มหาวิทยาลัยควรกำหนดให้มี รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา มาศึกษาเพื่อส่งผลต่อการปฏิบัติให้เกิดปัญญาญาณ

2) ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

1. รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับโครงการต่าง ๆ โดยการปรับเนื้อหาให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์

2. รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา สามารถนำไปใช้กับหน่วยงานในทางพระพุทธศาสนา เช่น สำนักงานพระพุทธศาสนา เป็นต้น

3. รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ควรมีการเผยแผ่ในด้านอื่น ๆ เพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้มีความมั่นคง

4. รูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา สามารถนำไปปฏิบัติเพื่อส่งเสริมการใช้ปฏิจจสมุปบาทในชีวิตประจำวัน

3) ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการวิจัยเชิงทดลองในชุดรูปแบบอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับรูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

2. ควรมีการวิจัยเพิ่มเติมกับผู้ที่ยังขาดความรู้เกี่ยวกับรูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

3. ควรมีการวิจัยเชิงปริมาณในชุดรูปแบบอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับรูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

4. ควรมีการวิจัยในเชิงการประเมินผลของรูปแบบกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในบริบทที่หลากหลาย

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2539.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ 47. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด. 2559).